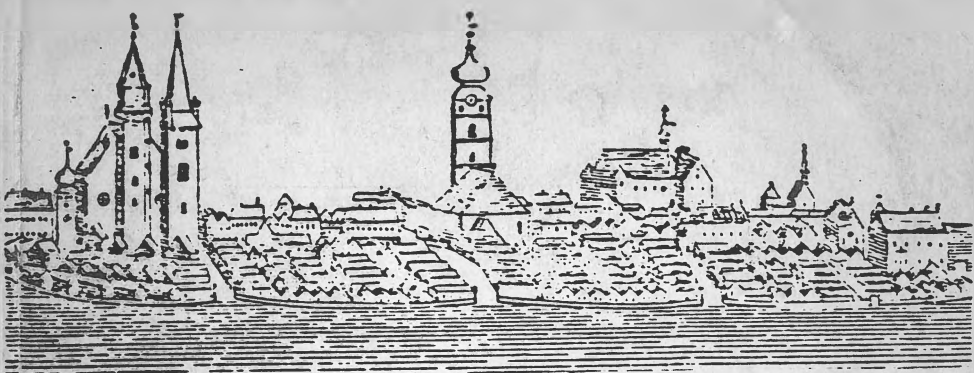

ESZMEI
ÉS
STILISZTIKAI KÉRDÉSEK
A RÉGI MAGYAR PRÓZÁBAN

Debrecen

1978

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KARA

Régi Magyar Irodalmi Tudományos Diákkör

ESZMEI ÉS STILISZTIKAI KÉRDÉSEK A RÉGI MAGYAR
PRÓZÁBAN

/Egyetemközi tudományos diákköri vitaülés Debrecenben
1977. november 24-25./

Debrecen, 1978.

"...nos etiam tradituri quaedam
praecepta Concionatoribus..."

/Melanchton:

De officiis Concionatoris/

1. 1. Az egyházi beszéd irodalmának történetében a prédikációk kérdései mellett általában igen kis szerep jut a prédikációk elméleti problémáival foglalkozó műfajnak. Az egyházi szónoklatok javára többnyire háttérbe szorulnak azok a művek, amelyeknek szerzői az alapelvek, szabályok megfogalmazására vállalkoztak. Ez a műfaj - nevezzük prédikációelméletnek, vagy a középkori terminológiával ars praedicandi-nak - csaknem egyidős a keresztény szentbeszéddel, és annak, mint mesterségbeli szabályrendszer, napjainkig állandó kiegészítője. Dolgozatunk kizárólag az elmélettel kíván foglalkozni, figyelmen kívül hagyva a prédikációs gyakorlattal való összefüggéseket. Középpontban a reformata religio igehirdetésének legkorábbi elméleti kérdései fognak állni - és ezek jelentősége a magyar irodalomtörténet számára.

Dolgozatunk e tartalmi összefoglalójában - a jelen kiadás terjedelmi korlátai miatt - többször csak röviden utalunk a teljes változat egyes részeinek lényegére. Ezért e helyen is csak megemlítjük, hogy a teljes szövegben tárgyunk fenti megjelölése után vázlatosan ismertetjük a prédikációelméleti irodalom fejlődését a XVI. század első harmadáig, a vizsgált időszakig.

Az ars praedicandi által rendszerezett kérdésterületek áttekintése után rátérünk a "qualis debeat esse praedicatio" problémájára, amelyet irodalmi szempontból a leginkább figyelemre méltónak tartunk. Ehhez a területhez tartoztak ugyanis az egyházi beszéd megformálásának kérdései. Az elméleti irodalom fejlődése során ezek kaptak egyre fontosabb szerepet. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a középkorban az ars praedicandi a szónoklattant és a leírt prédikáció irodalmi szabályait is jelentette. A prédikációíráshoz alkalmazott prózaszerkesztési szabályok az írói művészet megragadható oldalát igyekeztek rögzíteni. A sok summa és tractatus - a többi egyéb kíváncsálgatás mellett - esz-

tétikai követelményrendszert is állított a prédikációírók elé. Dolgozatunkban elsősorban az esztétikai oldalt szem előtt tartva közelítjük meg a reformáció prédikációelméletét.

Van-e egyáltalán ilyen? Ha van, akkor miben különbözik a középkori *ars praedicanditól*, mennyiben érintik a megváltozott társadalmi, ideológiai és vallási viszonyok?

Arra a jelentős szerepre gondolva, amit az igehirdetés az új valóságban betöltött, feltételeznünk kell bizonyos állásfoglalásokat a prédikációval kapcsolatban. Az idetartozó gondolatok megfogalmazásánál sokkal feltűnőbb volt hatásuk, amely a prédikációs gyakorlaton keresztül érvényesült. Katolikus irodalomtörténetünk így nyilatkozik az elméletéről és alkalmazásának eredményeiről: "...a fürge protestáns igehirdetők nevezetes külföldi egyetemeken nyerték kiképeztetésüket, hol egyaránt megtanulták a támadást és a védelmet, sőt 'beavattattak a szónoklat hatásának titkaiba s azon sajátságos dialektika cselfogásaiba, melyekkel az elméket megnyerni oly bámulatos sikerrel tudták.'" Eddig a katolikusok.¹

A hazai protestáns egyháztörténészek nem tulajdonítottak jelentőséget annak a ténynek, hogy akadtak, akik a "szónoklat hatásának titkait" tanítható formába összefoglalták. "A reformátorok annyira el voltak foglalva az igehirdetéssel, hogy nem értek rá homiletikát írni. Melancthon foglalkozott csupán elméleti kérdésekkel, de ő egyébbel sem foglalkozott." - így Ravasz László, a református teológia professzora.²

Az új vallás hirdetői közül valóban Melancthon volt az első és legfontosabb, aki a prédikációírás feladatait elméleti művekben taglalta. Ezt a külföldi irodalom is egybehangzóan vallja.³

1.2. Felmerülhet a kérdés: mi a jelentősége mindezeknek a magyar irodalomtörténet számára?

Talán nem fog feleslegesnek tűnni az említett terület áttekintése, ha indoklásul hivatkozunk a magyar reformáció sokat emlegetett Melancthon-befolyásoltságára. A prédikációval kapcsolatban irodalomtörténetünkben több utalás történt a Melancthon-hatás tényére. Borzsák István Bornemiszárról írja, hogy "...a Postillák IV. kötetétől kezdve ... Melancthon és Tanner humanista tudományával felvértezett prédikátornak ... mutatkozik."⁴ /A tanulmánykötetnek, amelyből idéztünk, nem az a célja, hogy a "humanista tudomány" esztétikai vetületét kutassa./

Ugyancsak Borzsák szögezi le egy másik tanulmányában, hogy /A Melanchton-hatás/ "...nemcsak szorosabb értelemben vett postil-lairodalmunkban, hanem a Wittenbergből hazatérő tanárok és papok egész munkásságában, a hazai reformáció felfelé ívelő szakaszának ugyszólván minden termékében megmutatkozik."⁵ A tanulmányíró is említi a magyar Melanchton-tanítványok félezres létszámát.⁶

Ha hatásokat akarunk keresni, természetes kell, hogy legyen a ható tényező ismerete. Ha a magyar reformáció prédikátorainak elméleti megalapozottságára vagyunk kíváncsiak, a korábbiak értelmében első-sorban Melanchton prédikációelméletéhez kell fordulnunk. Ennek ma-gyar szakirodalma egyáltalán nincs. A külföldi irodalom idevonatkozó írásai nyújtanak ugyan segítséget, de a téma esztétikai központú fel-dolgozásáról nincs tudomásunk. A továbbiakban figyelembe vesszük a szakmunkák felhasználható részeit, de a legcélravezetőbb eljárás: Me-lanchton megfelelő műveinek elemzése a kitűzött szempont szerint.

A magyar szakirodalomban egyedül Ravasz László idézett műve említi Melanchton homiletikáját. E szerint ez "...abból áll, hogy Me-lanchton a retorika tárgyalásánál kitér és alkalmazza a szabályokat az igehirdetésre."⁷

Ravasz László könyvének megjelenésekor, 1915-ben ezt teljes joggal gondolhatták így. A szerző - és hivatkozott forrásai - nem kel-lelt, hogy feltétlenül ismerjék az önálló prédikációelméleti műveket, mi-vel az akkor legteljesebbnek tartott Melanchton-összkiadás ezeket nem tartalmazta.⁸ Melanchton homiletikai írásai kiegészítésként jelentek meg, 1929-ben.⁹

Dolgozatunknak nem célja az idevonatkozó művek összességéből a teljes prédikációelméleti rendszert rekonstruálni. Nem Melanchton-kutatásra vállalkoztunk, hanem egy olyan terület fontos jellemzőinek összefoglalására, amely igen nagy jelentőségű a magyar reformációra nézve. Mivel sok évszázados múlttal rendelkező műfajról van szó, legfontosabbnak tűnik azt megállapítani, hogy az adott kor prédikáció-elmélete mennyiben jelent változást a megelőzőkhöz képest.

A téma első megfogalmazásából is kitűnik az igehirdetés refor-mációs elméletének viszonya a katolikus ars praedicandihoz. Ezért a következőkben Melanchton első prédikációelméletéhez a De officiis Concionatoris -hoz /1529/ fordulunk.¹⁰

2. A második rész tartalmazza dolgozatunk legterjedelmesebb fejeze-teit, amelyeknek itt csak tartalmára utalhatunk. A melanchtoni prédi-kációelméletet az egyes előforduló kérdésterületek szerint haladva vizs-gáljuk. Egy-egy kérdésnél az előzményekhez való viszonyt tartjuk fon-

tosnak, ezért vetjük össze Melanchton felfogását az antik retorikával, illetve a középkori ars praedicandi-val - minden felvetett probléma esetében. Az összehasonlítások során természetesen nem törekedhetünk teljességre, így a különböző korszakokból a fontosnak vagy jellemzőnek talált példákat emeljük ki. Ha szükséges, kitérünk Melachtonnak egyéb, nem prédikációelméleti műveire.¹¹

3.1. A második részben sorra vettük, hogy Melanchtonnál melyik kérdésterületnél milyen antik vagy középkori retorikai elem jelenik meg vagy tűnik el. Most megfordítjuk a megközelítés irányát. Az összegző következtetés megkönnyítése érdekében a dolgozat második részének eredményeit elhelyezzük egy olyan rendszerben, amelyből kitűnik, hogy a különböző /régebbi vagy újabb eredetű/jelenségek a prédikációelmélet melyen területeire jellemzők.

I. Régi, az antikvitásból vagy a középkorból eredő elemek

1. A beszéd olyan követelményei, amelyeket már az ókorban megfogalmaztak.

a. / A középkori prédikációelméletekben is felhasznált elemek

- a szónokkal szemben támasztott követelmények /természetes hajlam, gyakorlás, tanulás/
- a beszéd célja /tanítás, gyönyörködtetés, befolyásolás/
- részben: a beszédkészítés actusai /inventio, elocutio.../
- részben: szerkezeti megoldások /az antikhoz igen hasonló beszéd-szerkezetek/
- allegóriák, figurák, példák, szemléletességi eszközök

b. / Az antik retorika olyan elemei, amelyeket a középkorban nem használtak, hanem a humanista retorikák tértek vissza alkalmazásukhoz

- a beszédkészítés actusainak teljes rendszere /öt lépésből álló rendszer/
- a beszédfajták funkció szerinti osztályozása
- a szerkezeti egységek pontos megfeleltetése az antik mintáknak
- a retorikai figurák teljességre törekvő rendszere

2. A keresztény szentbeszéd speciális követelményei, amelyeket a középkorban fogalmaztak meg először

- az előadóval mint "pastor"-ral szemben támasztott követelmények /vallásosság, imádkozás, törekvés az isteni kegyelem elnyerésére/

- a bibliai üzenet tolmácsolásának döntő jelentősége
- az evangéliumi szakasz, mint a prédikáció első szerkezeti egysége

II. Az antikvitáshoz és a középkorhoz képest új elemek

1. Az új vallás szemléletéből következőek
 - a tanítás kiemelt szerepe
 - az új vallás tételei mint a prédikáció témájául szolgáló anyag
 - szembefordulás a négyszeres írásmagyarázattal
 - az auctoritasok csökkentése
2. A humanizmussal való összefüggésnek tulajdonítható elem
 - a prédikátortól megkivánt filológiai felkészültség

3.2. Ha összefoglaljuk a fentieket, a következőket mondhatjuk: Ami Melanchtonnál újdonság, az jórészt a reformáció teológiai elveiből következik. Az ilyen természetű újítások a prédikációt mint irodalmi alkotást jelentős mértékben nem érintik. Az áttekintett elméleti művek nagyobb részükben egy több ezer éves hagyomány elemeit használják fel. Ezek döntő többségükben az irodalmi oldalra vonatkoznak. Melanchton újrendszerezte az antikvitás és a középkor retorikai örökségét, és így - amint ezt bizonyítani igyekeztünk - a legmagasabb igényeknek megfelelő esztétikai szabályrendszert állította az új vallás hirdetői elé. Ő volt az első, aki a református prédikátoroknak továbbította a megformálás korábbi szabályait. A magyarországi hatás szempontjából az új teológiai elvek közvetítése mellett talán ez is szót érdemel.

Melanchton különbözött a reformátorok első nemzedékének nagy alakjaitól. Luther és Kálvin semmilyen homiletikai szabályt nem tartott szükségesnek. Melanchton prédikációelméleti munkássága mégsem maradt egyedülálló. Az első protestáns elméletírók közül Martin Bucer és Andreas Hyperius tevékenysége jelentős. Kettőjük magyarországi hatása azonban nem hasonlítható össze Melanchtonéval.

A tárgyalt időszakban a prédikáció még nem szorult kívül az irodalom keretein, sőt, annak lényeges részét alkotta. Nem tűnik feleslegesnek Melanchton irodalmi praeceptorságát éppen prédikációelméletén keresztül megközelíteni. Több mű áll rendelkezésünkre, amelyek éppen ennek a területnek eleven hatását igazolják. Ismerünk Melanchton tanítványaitól származó műveket, melyek a Praeceptortól hallott idevonatkozó tanításokat rendszerezik, variálják, próbálják kiegészíteni. Dolgozatunk teljes szövegében ezek közül kettőről szólunk.

Befejezésül visszatérünk a wittenbergi magyar tanítványokhoz. Későbbi munkásságukra nézve nem lehet közömbös, hogy éppen azzal a rendszerrel ismerkedhettek meg első kézből, amely a protestáns prédikációt esztétikailag is megalapozta. Dolgozatunkban megkíséreltük felvázolni a melanchtoni mű prózaelméleti szempontból is hasznosítható vonásait, továbbá igyekeztünk rámutatni ezek magyar irodalomtörténeti jelentőségére. Fel szeretnénk volna hívni a figyelmet arra, hogy talán nem lenne felesleges a bemutatott jellemzőkre is tekintettel lenni a magyar reformáció irodalmának vizsgálata során. Ha ilyen megközelítés is kiegészítené a társadalom-, művelődés- és eszméletörténeti irányultságú megfigyeléseket, esztétikai szempontból is megfoghatóbbá válna a sokat emlegetett Melanchton-hatás.

JEGYZETEK

1. KUDORA János: A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története /896-1896/, Budapest, 1902. 82. p.
A dialaktika cselfogásaira vonatkozó részt a szerző is idézi: FRAKNÓI Vilmos: Pázmány Péter és kora I. Pest, 1868. 36. p.
2. RAVASZ László: A gyülekezeti igehirdetés elmélete, Pápa, 1915. 87. p.
3. Az 1965-ig publikált Melanchton-szakirodalom bibliográfiája: HAMMER, Wilhelm: Die Melanchthonforschung im Wandel der Jahrhunderten, Genève, 1967.
4. BORZSÁK István. Az antikvitás XVI. századi képe, Budapest, 1960. 140. p.
5. BORZSÁK István: A magyarországi Melanchton-recepció kérdéséhez, ItK 1965. 433-446. 445. p.
6. BORZSÁK: A magyarországi... 445. p.
7. RAVASZ: i. m. 87. p.
8. BRETSCHNEIDER, Carolus Gottlieb: Melanchthonis Opera quae supersunt omnia, Halle, 1834-1860. /Corpus Reformatorum 1-28./
9. Supplementa Melanchthoniana 5. Schriften zur praktischen Theologie II. Homiletische Schriften, Leipzig, 1929.
10. A dolgozatunkhoz használt szöveg: Ratio...sacrarum tractandorum concionum...Cui juncta est Philippi Melanchtho. De officio Concionatoris et quibusdam aliis luculenta dissertatio. Ulmae, excudebat Ioannes Varnier Anno M.D.XXXV. /Budapesti Egyetemi Könyvtár, Vet. 25/28/
11. Nem szándékunk a jegyzetek terjedelmét olyan művek bibliográfiai adataival növelni, amelyeket a főszövegben sem említettünk meg. A dolgozat teljes szövegében hivatkozott antik retorikusok közül csak néhány szerzőt említünk: Anaximenész, Korax, Iszokratész, Arisztotelész, Platón; Cornificius, Cicero,

Quintilianus, Longinosz...

A középkori prédikációelméleti irodalomról tájékoztatja az érdeklődő olvasót a következő mű:

ROTH, Dorothea: Die mittelalterliche Predigttheorie und das Manuale Curatorum des Johann Ulrich Surgant, Basel und Stuttgart, 1956.

A Melanchton-problémákkal kapcsolatban többször idézett mű:
HARMS, Klaus: Melanchthons Bedeutung für die Predigt, Pastoralblätter 1960. 201-217.